

Tamásné Szabó Csilla

Az Erdélyi Fejedelemség korának jogi nyelve

Az Erdélyi Fejedelemség jó másfél évszázados fennállása alatt nemcsak a viszonylagos önálló magyar államiság fenntartója volt, hanem a 16–17. században nagyon fontos szerepet töltött be a magyar nyelv történetében is. Elsősorban azért, mert itt és ekkor válhatott a magyar először állami nyelvvé, amelyet már nemcsak a közélet legalsó szintjein, a helyi közigazgatásban alkalmaztak, hanem a legmagasabb állami intézményekben is: az országos ügyek intézésében, az erdélyi országgyűléseken, az itt hozott határozatokból szerkesztett törvénykönyvekben is „hivatalos nyelv”-ként használták. Ebben a korszakban fejlődik ki a magyar nyelvnek egy közéleti (hivatali, törvénykezési, politikai) változata.

Ehhez a teljesség kedvéért azt is hozzá kell tennünk, hogy az Erdélyi Fejedelemség területén lévő száz városok közigazgatási nyelve mintegy természetesen a német volt.¹

Ugyanakkor Magyarországon latin és német nyelven folyt a törvénykezés és közigazgatás. Kovács Ferenc² írja, hogy a nemzeti nyelvű jogi terminológia hivatalos emancipációjára Magyarország területén 1840-ig kellett várni.

A magyar jogi terminológia természetesen a magyar jogrendszerrel párhuzamosan, egy időben alakult ki, széles körű elismertségének kialakításában viszont vitathatatlanul Erdélynek jutott a vezető szerep. A magyar tudományos szakszókincs megteremtésének igénye a 17. századtól, Szenci Molnár Albert óta létezik. A korszak nagy nyelvtanírói, az erdélyi nyelvművelő mozgalom tagjai, különösen Geleji Katona István elsődlegesnek tartották az új szavak alkotását. A szaktudományok magyar nyelven való művelésének megvalósítását szolgálta Apáczai Csere János is a *Magyar Encyclopaedia* és a *Magyar logicska* megjelentetésével, melyekben a legalapvetőbb tudományos szakszókincs magyar megfelelőit alkotta meg.³

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* forrásai között az erdélyi írásbeliség olyan emlékei szerepelnek, amelyeknek zöme ilyen vagy olyan módon kapcsolódik a jogi és közigazgatási nyelvhez. A feldolgozott adalékok legtöbbször a levéltári forrásokból került ki. A felhasznált levéltári anyag a múlt irattermésének, a helyi írásbeliségnek legkülönbözőbb hivatali és magánéletbeli iratfajtaiból tevődött össze: a birtok- és szolgálatösszeírások, végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, az élet legkülönbözőbb kérdéseiben tartott vállalatok jegyzőkönyvi anyaga, a csere és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, körlevelek, egyházlátogatási, törvénykezési, valamint városi tanácsai, falusi meg széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezeslevelek, naplók, elmélekedések, misszilisek. Ez a levéltári anyag a későbbiek során kiegészült a közben nyomtatásban is megjelent történeti, irodalomtörténeti munkákkal, amelyek forrásként is számba jöhettek, hogy csak néhányat említsünk, ilyen pl. Borsos Tamás naplója, Bethlen Miklós önéletírása, Varga Katalin pere, Teleki Mihály levelezése.

Mivel az írásbeliség egyik letéteményesét a közigazgatás, igazságszolgáltatás és törvénykezés háza táján kell keresnünk már az államalapítástól kezdve, nem hat újdonságként a tény, hogy a szótár anyagának nagyobbik részét valamilyen módon a vizsgálat körébe vonhatjuk. A

¹ B. Gergely Piroska: *A jelentésváltozások szerepe az erdélyi fejedelemség közéleti nyelvében.* = Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei.* III. *Magyar és finnugor jelentéstörténet.* Szeged 2003. 47–56.; Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* Bp.1946. 380–516.

² Kovács Ferenc: *A XVI. századi jogi nyelvről.* Bp.1964. 7.

³ Fábián Pál: *Nyelvfejlődés és nyelvfejlés.* = Fábián Pál (szerk.): *Nyelvművelés.* Bp. 1993. 18.; Kovács Mária: *A jogi nyelv és a nyelvújítás.* Magyar Nyelvjárások. 41(2003). 367–370.

levéltári anyagból elsősorban természetesen azon források jöhetnek számításba, ahol a közigazgatás nyelve magyar volt a fejedelemség korában (pl. Dés, Kolozsvár, Torockó). A *Szótörténeti tár* tartalmazza az erdélyi fejedelemség törvénykönyveit a 17. század derekáról, ezek a *Compillatae Constitutiones Regni Transylvaniae* (1671) és az *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae* (1677). Más nyomtatott források is tartalmazhatnak az e témában kutató számára felhasználható adatokat, hiszen Teleki Mihály levelezésében például hivatali és magánjellelű levelek keverednek. Ugyanígy nem hagyható figyelmen kívül Varga Katalin pere sem, vagy Borsos Tamás naplója.

Összegezve tehát elmondható, hogy az erdélyi törvénykezésről és közigazgatásról majdnem teljes képet nyerhetünk a *Szótörténeti tár* olvasása során. Az adatanyag gondos tanulmányozásával pedig erről az igen széles, átfogó területről igen pontos nyelvi képet is rajzolhatunk.

Már ebben a korszakban nagyon sok jogi műszó megtalálható a magyarban, de a szakszókincs tovább alakult, fejlődött, magyarosodott. A nyelvi változások a nyelvnek ezen a területén is megmutatkoznak. Egyrészt találni mára már jelentésükben elavult kifejezéseket, olyan szavakat, amelyek elavultak vagy másokkal helyettesítődtek az évszázadok során. Másrészt az ősi magyar szavak, valamint a nyelvbe már betagolódott jövevényszavak (elsősorban szláv eredetűek) mellett számos latin szó meglétét is regisztrálhatjuk. Ezek a latin szavak pontosan a nyelvnek erre a rétegére jellemzőek, különösen az írott változatban terjedtek el. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a latin szavak tömege nemcsak a hivatali nyelvben jelent meg, hanem a művelt magyar írástudók írásaiban (magánlevelek, elmélkedések, önéletírások) is. Ezek a szavak formailag természetesen valamelyest alkalmazkodtak a magyar nyelvhez, de a korszakra jellemző módon számos olyan nyelvi szerkezet, formula alkalmazását is indukálták, amely a magyar nyelvnek nem sajátja. Mivel a szótár szerkesztési elvei között szerepel a képzős szavak önálló címszóvá emelése, könnyű nyomon követnünk ennek a szókincsrétegnek a jelenlétét. Nagyon nagy számú műveltető, de főleg szenvedő képzős latin igével találkozunk. Ezeknek a szavaknak a zöme az *-l* honosító képzővel került a nyelvbe. A későbbiekben a nyelvújítás fontos lépcsőt jelent ezen a téren is, hiszen rengeteg új szó kap helyet a nyelvnek ebben a rétegében.

Ebben a tanulmányban néhány olyan kifejezéssel kívánok foglalkozni, amelyek a fejedelemség kori Erdély jogi nyelvének részét képezték, s amelyeknek egy része máig fennmaradt, más része pedig jelentésváltozáson ment át, kihullva a jogi szakszókincsből, elavultak, vagy jelentésük általánosabbá vált, s így a köznyelv szókincsének részévé lettek. Természetesen a jogi nyelv terminológiája is rendkívül szerteágazó, akárcsak azok a valóságbeli területek is, amelyekre vonatkozik. Ezért itt csupán a perrendtartással kapcsolatos kifejezésekkel foglalkozom a teljesség igénye nélkül; ezek a következők: *bíró, patvar, per, terminus*.

1. Bíró

A szó a *bír* ige főnevesült *-ó* képzős melléknévi igeneve. Eredeti jelentése 'hatalommal bíró' lehetett. A társadalmi vezető szereppel általában együtt járt az ítélkezés joga. Ez volt az alapja az 'ítélőbíró' jelentésváltozat fokozatos uralomra jutásának. Mindkét jelentésre vannak adatok már a 14., illetve 15. századból.

A *Szótörténeti tár*ban a bíró főnév kilenc jelentéséből nyolc vonatkozik a bírói tisztség különböző válfajaira, valamint néhány szókapcsolat is ide sorolható.

1. 'városbíró': 1564: Leorincz byro [Kv; Szám. 1/X. 13].⁴
2. csak tbsz-ban: *bírák uraim* 'a (kv-i városi) főbíró és a királybíró (másodbíró)': 1582: az ely mult nagy Karaczyon nap Eleot harmad nappal hyttak wala mynket az Coloswary Byrak es Tanaczy vraynk valamy vysz Torlasnak meg latasara [Kv; KvLt Fasc. VII. Nro 421].
3. 'falusbíró': 1591: Istwan deak Capitani vr(am) képe megh hatta vola ā mi bironkan hogj mester balast fogwa hozna Jde be az varban [UszT].
4. *tbsz* '(falusi v. falusias jellegű bányavárosi) esküdtek/hitesek összessége, az esküdség': 1594: az Biraknak kik az hordokat megh mertek egi pint bor arrauat tartoztanak [Somlyó Sz; UC 113/5. 7].
5. 'szolgabíró': 1547: Ez zewrzechth mohay Laios megy nem Akarja wala Allany, es My Akarank az ew Jozagan Igazatth wennwnk, Biro Espan nekwl [Sv; MNy XXXVI, 53].
6. 'szék/törvénybíró': 1591: teorwent kerte(m) en te teolled ket uttalis azt mondottad variad cziak ezennel adok ... azert tartoztal volna teorwent adny mert mikor biroa teonk mind szegennek bodognak Ieo wennek (!) meg Eskwttel hogy teorwent teszes [UszT].
7. 'fogott bíró, közbíró': 1553: dolognak Byray leznek myhol (!) deak Es Borsos gyorgy [Kv; BfR VI. 295. 1].⁵
8. 'udvarbíró': 1588: Pascha vayda Galponyai^a Sombori vram biraira [WLT. –^aGalponya Sz].
szegények bírāja kb. 'a (helyi) szegényrendűek ügyeinek intézője'. 1594: Zabados Thamas Marthon Zegienek Byraia [Somlyó Sz; UC 113/5. 4].

A mai magyar nyelvben a *bíró* elsődleges jelentése 'az igazságszolgáltatásban működő, tárgyaló, ítéletet hozó (jogvégezett) személy'. A második jelentése régiesnek minősül a *Magyar értelmező kéziszótár*ban: 'községi elöljáróság feje'. Ugyanakkor az ÉKsz felveszi a 'játékvezető' jelentést, amely a vizsgált adatanyagunkhoz képest újnak minősül.⁶

A *bíró* főnévre vonatkozó adatanyagot áttekintve elmondható tehát, hogy a közigazgatásban betöltött tisztségek közül ma már egyiket sem jelöljük ezzel a főnévvel, összetételeiben sem használatos. A 16–17. században, amikor a közigazgatásban, törvényhozásban és igazságszolgáltatásban betöltött szerepek sokkal inkább összefonódtak, a *bíró* főnév jelentése is ennek megfelelően sokkal gazdagabb volt. A különböző tisztségek jelölésére ugyanakkor számos összetétel is alakult: pl. *főbíró*, *királybíró*, *szolgabíró*, *udvarbíró*.

A *Szótörténeti tár* érdekes adaléka a **bíróhagyás** összetétel, amelynek jelentése 'bíróhelyettes-kijelölés': 1590: az Uristen Biro vramat Igyarto Mihalt, kit valaztottak volt, meegh az eletbe(n) megh tartotta, hanem eó kgme akyre bizta az ideigh az pechetet, mostanis Byro

⁴ Az adatok a *Erdélyi magyar szótörténeti tárból* valók. A rövidítésekre nézve lásd az SzT I., illetve V. kötetének rövidítésszójékét (Szabó T. Attila *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I–X. (a VIII–X. kötet főszerkesztője Vámszer Márta). Buk.–Bp. 1975–2000.

⁵ A rendiség megszűnéséig, illetve a modern hivatali ügyintézés kialakulásáig az érdekelték nem folyomadtak minden kisebb jelentőségű ügygel távoli hiteles helyekhez, káptalanokhoz azért, hogy a megállapodásokat írásba foglaltassák, hanem szavahihető személyeket kértek fel magánjogi ügyleteikben biznyságlevelek kiállítására. Ezek a személyek a városi és falusi értelmiség, illetve a birtokos nemesség írástudói közül kerültek ki; a biznyságlevél súlyának emelése érdekében a felek természetesen igyekeztek az irat megszerkesztésére minél tekintélyesebb közéleti személyiségeket, officiumviselőket is hívni vagy – egykori kifejezéssel élve – „fogni”. Ezeket a magánszemélyeket és официálisokat arról, hogy kézfogással kötelezték őket a szóban forgó ügyről való biznyságlevél tényeknek megfelelő kiállítására, *kézen fogott bírának*, *fogott közbírának* vagy *fogott bírának* nevezték. Ezek aztán, mivel külön felkért, meghívott személyek voltak, a kiállított biznyságlevélben *hivatalos személyeknek*, *hivatalos közbírának* vagy *hivatalosoknak* nevezték magukat (Szabó T. Attila *Hivatalos*. Magyar Nyelv. 60(1955). 232.).

⁶ *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.) Bp. 1984; *Magyar értelmező kéziszótár*. Pusztai Ferenc (főszerk.), Gerstner Károly, Juhász József, Kemény Gábor, Szőke István, Váradi Tamás (szerk.). Második, átdolgozott kiadás. Bp. 2003.

vra(m) eő kegme arra bizza Effele Byro hagyas ne(m) egiebet hane(m) Byro vramath illety, eo kgme iure substitualhat reeghy zokas zerent olliant Az tanachbely vramim keozowl, Aky eő kgmek keozzeowl ideosb [Kv; TanJk I/1. 149].

A *bíró* egyik legfontosabb származékszava a **bíróság**, amelynek a *Szótörténeti tárban* szintén több jelentése van, s ugyancsak tükrözi a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban betöltött többféle szerepet:

1. 'város-, falus-, udvar- v. törvénybírói tisztség/hivatal': 1548: quendam officia primipilatus Byrosagh appellata [Görgény vára MT; SzO II, 82].

2. 'falusbírói tisztt, vkinek falusbíró volta': 1612: Sombori More Gergely falus hitős biro az ő birosagara megh esküt hitire így vall^a [Szászszombor SzD; KJ. – ^aKöv. a vall.].

3. 'udvarbírói tisztségviselés ideje': 1568: az el mult eztendobe flystych Lorinc birosagaba, karacson eloth, akor volt az ozue vezes Jtueés (!) orban es otues gergel kozot [Kv; TJK 179].

Az ÉKsz-ben, akárcsak a *bíró* esetében, a fő jelentése a jogi területre vonatkozik: 'igazságügyi hatóság, testület, amely peres ügyekben dönt, ill. bűnügyekben ítélkezik', régiesnek minősíti a 'közszégi bírói tisztség' jelentést.

A *bíróság* származéknak a *Szótörténeti tárban* fellelhető néhány, mára már elavultnak mondható összetétele, amelyek a közigazgatási hivatalra vonatkoznak: *bíróságház*, *bíróságigazítás*, *bíróságviselés*, *bírósokodik*, *bíróétel*, *bírótilalom*, igaz, csak e két utóbbira van adat a 16–17. századból.

bíróétel 'bíróállítás': 1614/1616: Az uj Biro tétel poharara eleitől fogua volt rendelúe szaz kö soo, aztis mindenkor annúatim és miolta en rea emlekezem meg attak^a [Torda; RDL I. 100. – ^aTi. a kolozsi só-arendátorok Kolozson].

bírótilalom 'bírói tiltó-határozat/végzés': 1598: chyereny Sara Chyereny gabor vramnak ... iobagitt el foglalhas(s)a ... ezben pedegh se biro tilalom se feiedelem misilis leuele se patens parancholatiual ualo tilalom ne ellene alhason (!) [Balázsfva BN SLt 29. Y. 8].

2. Patvar

Szláv eredetű szó, a magyarba mint jogi kifejezés leginkább a szerbhorvátból kerülhetett át. Az SzT-ben három jelentéssel szerepel, ezek közül a harmadik indulatszóként, szitokszóként máig is élő. Hogy a 16–17. században mennyire élő volt a szó, a vele alkotott nagyszámú szókapcsolat is jelzi. Jogi vonatkozású jelentéseit az ÉKsz elavultként tartja nyilván ('perpatvar').

1. 'álnok/csalárd okkal/megalapozatlanul indított per': 1571: Vegeztek ... hogy eo kege Byro vram Zokatlan Birsagal Neh Terhelyek az theorwenbe az pereseket Az fele pathwart es annak Birsagat semmy keppen Zenwedny nem akaryak eo k. Mert az koloswary Zek soha ez eleot pathwaros Nem volt ez vtan sem akarjak hogy legien [Kv; TanJk V/3. 29b].

patvaron marad: 1551/1585: (A jországot) valamikor Mikola Pal meg fizetendi meg tartozik Orsolya Azzony Bochyatani ... mely fel meg nem Allana, az pathwaron maraggion ez leúelnek Ereieuel [Gyf; JHbK XXVIII/29].

patvaron van: 1595: Azt mondom ne(m) elegh ok adas ... myert sem(m)i Jo okat ne(m) adhattya tilalmanak, Azt mo(n)gyúk patuaro(n) vago(n) [UszT 10/84].

patvart követ vkin: 1595: El kellett volna men(n)i az Actornak Hoggiai Mihálnak az hoúa az kezes vitte volna, mennyen Vtana valahoúa vizj az igaz tetelre. Am minth patúart keóuet Hoggiaj Mihalj fere(n)cz Palon A hogj Jo okat ne(m) adna tilalmanak, es Jo okat Adgia, Az terhetis pedig vizza teritene fere(n)cz Pal kezes, Az patúar rah tér az Actorra Hoggiaj Mihályra [UszT 10/85].

2. 'perlekedés':

(*minden*) *per és patvar nélkül*: 1589: mjkor dobokaj ferencz az tizen keth forjntoth Meg Aggya, giórgi vra(m)nak tartozzek fel venj ... es Meg boczjatanj az fueth ... Mjnden per es patuar nelkwl [M.köblös SzD; JHb III/31].

3. szitk (enyhe) *a patvarba!* kb. 'a csudába!'

a patvar tudja: 1676: Az mi illeti az német hírt, patvar tudja, mit tehettek azok fel, mert az rák természetet majd le teszik és tatárrá lesznek [TML VII, 154–5 Béldi Pál Teleki Mihályhoz].

A patvar főnévnek több összetétele, származéka is van.

patvardénár 'patvarkodásért fizetett büntetés': 1666/1793: A Falu Törvénybéli maradságok: A Falu törvénye szerint valo patvar dénár 24 Három gira téssen dénár 24 [SzékFt 26].

patvarkodás 1. 'megalapozatlan vádaskodás, rágalmozás': 1669/1726 k.: Ha valamely peres csak patvarkodásért, mások károsításáért citál valamely szegényt vagy ártatlant törvényre, akarván fárasztani és haszontalan költséggel terhelni ... ha az Inctus Comprobálhattya hogy az Actor méltatlanul fárasztotta légyén ... mind kölcségét fáradságát fizesse meg [Dés; Jk 4].

2. 'veszekedés, perlekedés': 1662: Intené azért s kérné fejenként ökegyelmeket, éjjel-nappal lennének azon, egyeznének meg ... hűségben végig kellene maradniok, kétfelé a kengyelt nem nyomni, hanem a fejedelmet önagságát kellene uralni, Patvarkodásnak, árultatásnak már nem kellene köztök találatni, hanem magok kárán, romlásán tanulni [SKr 671–2].

patvaros I. mn 1. 'peres, perrel kapcsolatos': 1681: Ennél egjebet Körtuelyfájárol^a ne(m) tudok irni, miuel semmi oly patvaros állapottya nincse(n) [Bállt 1–^aMT].

2. 'megalapozatlanul, álnok/csalárd okkal pereskedő'

patvarosnak mond: 1570: Chinak gergelne azzon ... Buchwiet kouetj vala raytam az zolonek es az hatalmassagnak terhet, ezt felelem w ellene, hogy ezt w En hozam Nem mo(n)d-hatna mert En wtet annak elewte Biro eleybe Herchegeh antal wram eleybe Ideztem ... wgy hatta megh hogy ky meressem az zolot, Az varos meroiewel Es Egieb kozonsegos Jamborok voltanak kyk megh Buchultek. Annak okaert hogy Engemet meltatlan ok nekwl haborgat si iuris est pathwarosnak montam [Kv; TJK III/2. 166b].

peres patvaros 1678: elsöben az Attjafiaokot hogy megh kenalta volna aval az megh irt öröksegevel Bato Marto(n), an(na)k utana Biro Thamas Urunkotis ... Hogy valami oly hástos peres patvaros ember kezeben ne eytene vicinussa(na)k akarattja ellen [Homoródsztmárton U; Eszt-Mk Cserei lev.].

3. 'patvarkodásnak helyt adó': 1570: Meg Ertettek eo k. Byro vramnak panazolkodasat az Theorwenbelj dolgok feleol, Eo K. varoswl azth Mongiak hogy Nem Igazgatyak eo keget Byro vramat es az Thanachiot az Theorwennek Rendyben chyak hogy keryk eo keget azon hogy Az Reginek Modya es Rendthartasa zerenth visellyek eo K. Az Theorwennek zolgalthatasat, hogy Neh Legien az kolosuary zeknek patthwaros Newe [Kv; TanJk V/3. 8].

II. fn 'álnok/csalárd okkal, megalapozatlanul pereskedő személy': 1593: Az teorwenis azt Itele hogy megh kell bizonitani ha gira(n) akar engemet ejtenj az Bizonitasnak heliet Z. Kiraljra hagiak az kiraly biro vram ... az teorwenj azt Itele hogy el eset keresetitul az girara is ra teot kire engemet kereset ra Jtele az teorwenj nemis apellala velle ky fogok s meg bizonito(m). Azertt engemet vgy keres mint patuaros [UszT].

patvarosul 'álnokul, csalárdul, megalapozatlan jogcímen': 1570: Mykor Josa deakne ez veget myert zeoleyet ely beochwltette ... Theorwenbe fogta volna ... hogy teorwenbe allotak volna Josa deakne p(ro)curatora azt felelte Bachy gërgh ellen, hogy az parancholatot Meltatlan es pathwaroswl hozta es Nem Jgazan elj vele [Kv; TJK III/2. 108].

3. Per

A TESz⁷ szerint, akárcsak a *patvar*, a *per* főnév is szláv, közelebbről délszláv eredetű. Általános jelentése: 'civakodik, veszekedik'. Jogi műszóként feltehetőleg a szerbhorvátból került a magyarba. A *per* magyar elvonás a *perel* igéből. Meglétére adatok már a 14. századból vannak. A *per* az ÉKsz szerint megtartotta mindkét fő jelentését ('jogi eljárás', valamint 'vita, perlekedés') mindmáig. Ehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy a *perel* ~ *pöröl* között a mai köznyelvben szóhasadás történt, a *perel* főként jogi műszóként él, a *pöröl* pedig főként 'civakodik, veszekedik' jelentésben használatos.

1. a 'jogi eljárás' jelentés gazdagon adatolt, adalékok az 1553 és 1817 közötti periódusról lelhetők fel a Tárbán, Kolozsvár, Dés, Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyveiből, a Dobolyi család leveleiből például, hogy csak néhányat említsünk. Az első adat 1553-ból való: Az mynemy perek wolna ... halaztothak vyz kerezv vthan valo vosárnapra wásarhelyre [Kv; BfR VI. 295/1].

Nagyon sok szókapcsolat is formálódott a *perrel*, egy részük, az igés kapcsolatok (pl. ~ *alatt van*; ~ *be akad*; ~ *be fog*, ~ *be indul*; ~ *ben forgó*; ~ *ben levő*; ~ *be száll*; ~ *t mozdít*; ~ *nélkül*) a peres eljárás lefolyására vonatkoznak, más részük pedig a perek fajtáira.

hosszas/hosszú ~ 'processus longae litis'. 1600: ha en ezt tuttam wolna, hogy illien hozzu peörrrel kell megh wenne(m) az en ígasagomat bizony talam maskeppe(n) gondolkottam felole [UszT 15/247].⁸

nehéz ~. 1585: Atta Biro vram Az varos eleibe minemeo Nehez perey volnanak az varosnak, feokeppen az hatarok feleöl [Kv; TanJk I/1. 5].

városi ~ 'a város törvényszékén folyó per'. 1681: Minden fele városi Pörök szoktak indulni elsőbe(n) a város Birája szekin; ha kinek ott nem tetik viheti az Vár beli Officialisok szekire; ha ugya(n) ott sem, a' D. Terrestris szekire ugya(n) a várban; ot végenek kell szakadni; ha Capitalis a' dologh, az vár megye Tiszteinek jelen létekb(en) kel véget szakasztani az Ur szekin [VhU 70].

2. 'a per lefolytatása, tárgyalás', szintén igen gazdagon adatolt. Akárcsak az első jelentés esetében, az adalékok időbelisége túlmutat az Erdélyi Fejedelemség korán, 1570 és 1834 közötti adatokat tartalmaz a *Szótörténeti tár*. Az első 1570-ből: Nagy vinche aztis vallya hogy Latta az per alathis az my zeleohez valo zezam voltis az haztayan ely attha es ely keoltotte [Kv; TJK III/2. 40].

3. 'vita, perpatvar, nézeteltérés': 1567: Margaretha Rel(i)cta Gaspari Kodory ... ffassa est, Ezt hallottam hogy azt monta Zócz Fabyan az vranak hogy nem mer en velem perleny mynt az eb merth ha merth volna edig ele fogoth volna, es az vra azt monta neky hadnad el echer a bestye sok pereyt [Kv; TJK III/1. 95].

4. 'vita, megbeszélés': 1641: az papista papok(na)k giulesek auagy perek volt [BfR].

A *per* főnév, mint már említettük, a **perel** igéből jött létre elvonással. Az ige öt jelentéssel szerepel az Erdélyi Fejedelemség korának adatai között.

⁷ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Benkő Loránd (főszerk.), Kiss Lajos és Papp László (szerk.). II. kiadás. Bp. 1984.

⁸ Dósa Elek szerint „olyan perre vonatkozik ez a megnevezés, amelyet négy törvényszakon kellett folytatni (az Approbata Compilata constitutiókban hosszú perrel követelendőknél íratottak. A gyakorlatban azonban ez nem éppen így volt, néha más jellegű pert is hosszúnak neveztek (pl. bizonyos örökösödési perek)” (*Erdélyhoni jogtudomány. Az Erdélyhoni magyar magánjogtan harmadik része. Erdélyhoni magyar pertan*. Kolozsvár. Nyomatott az ev. ref. főtanoda betűivel. 1861. 69.).

1. 'pert folytat, pereskedik': 1571: mynd az attya es attyaffyay annyra fwtottak dogat hogy az pereseket myndenkeppen megh elegettyk es le chyndezetettyk hogy ewk rea nem mennek s nem perelnek [Kövár Szt; BesztLt 3528 „Clemens Jspan et Fr. Zalokj P(rae)fecti arcis Keowar” a beszt-i bíróhoz és esküdt polgáraihoz].

2. ts '(be)perel/perbe fog vkit/vmely közösséget': 1562: Enis meg bochattam az Ew rezet kjseskolobe myert hogy minket mind ketten az idegen atyaffyak perlenek [Zsombor (K) körny.; MNY XL, 138].

3. ts 'per tárgyává tesz vmit': 1569: Anos azony Eeõ maga feleõlis felelt hogy soha ne(m) perly sem ne(m) keresy Eeõüjs ezt az zylkereky yozagot [Néma SzD; JHbK XXXVIII/6].

4. 'perrel elnyer': 1606: az malommal által ualo zenáfiúet elézer az Miklosfalui fiak az Bereczkj Balint maraduaj bjriak vala, s azoktúl perlett vala reszt benne [Uoszt 20/293 Petrus Leóriniczj de Zombatfálúa lib. vall.].

5. 'veszekedik, vitatkozik': 1567: Zöcz Fabyane ... Jgy felelt de mayd merne az lotyo bestye kúrua velem perleny [Kv; TJK III/1. 104].

Az igének és a főnévnek is egyaránt sok származéka, összetétele is szerepel vizsgált adatanyagunkban. Ezek közül itt csak egyetlen képzett formát emelnék ki, amely ma már szokatlan ebben a formájában: az -l képző előhangjának elhagyásáról van szó, valamint olyan típusú képzőhasználat jellemzi, amely a mai nyelvhasználó számára igencsak szokatlan:

perlő I. mn 1. 'pereskedő': 1677: Az hol pedig a' Birák a' peresnek egyigyüségére és folytatására nézve Prokátort rendelnének a' perlő ember mellé, tartozzanak ugyan fel-venni, és sincerè agálni sub poena homagii, de a peres-is tartozzék fáratságának érdemlet jutalmát meg-adni [AC 208].

2. 'vkit perbe fogó': 1710 k.: Nagyszegit és rabtársait azon az 1702-béli, Sárosit perlő gyűlésen senki még csak egy szóval sem hozá elő [BÖn. 881].

II. fn 'pereskedő/peres fél': 1677: azért mind a' Törvény látók és perlők, az ő hivatalyokban bátorságosabban procedalhasanak [AC 175-6].

perlődés 1. 'pereskedés': 1584: Geres Bretz Dienesne vallia ... Teremy Marta mint hogy harmados volt az Andras vr Iowayban ketteyt a' zeóleonok Marta Azzon birta ... Az Besztercej perleódesben minth es hogy forgot Nem tud (!) [Kv; TJK IV/1. 340–1].

2. 'perlekedés, civakodás': 1608: Hogy azért my keozeottwnkis ez Vtan is ez fele haborusagos Igyentlensig az perleodesbeol ne legyen hane(m) inkab az igaz attyafiusagos szertet Maragyon keoztunk [Kv; JHb XXVI/49].

perlődik 1. 'pert folytat, pereskedik': 1584: Potincza Azony Pal Bwzerne, Es Eua Crestel Gichnerne^a Ez el mult zombaton ... Menenk az Boltba(n) Olaios Georgnehez, Az Azzony Mayd Syrankozo felben vala, Mondank mith busulz hogy nem bekelték meg mit perleótteok eg'massal, Monda en eoreomest latna(m) hogy meg bekelenk, bar keweseb Marhank volna [Kv; TJK IV/1. 372. – ^aVallja].

2. 'veszekszik, vitatkozik': 1573: Margit Thamo Ambrusne azt vallia hogi eo eleot Nem Zytta kato agostont, hane(m) mykor Ig perleodnenek egimassal azt Monta hogi adna Isten Zent lelket hogi feledne enge(m) agoston [Kv; TJK III/3. 86].

perlődő 'pereskedő': 1650: Melj feöld felől Janki Mihaly wram eó kegyelme ... menedekseget igire es fogada Peteó Mihalynak ... Peteó Mihaljs azonkeppen menedeksegett fogada az feöld felől Janko Mihaly wramnak es az eó kegyelme Posteritassinakis minde(n) haborgatok es perleodeok ellen [Maksa Hsz; Eszt-Mk Cserei lev.].

4. Terminus⁹

Negyedik vizsgált kifejezésünk a *terminus*, amely latin eredetű szó, első adatunk a TESz szerint 1592-ből származik 'határidő, időhatár' jelentésben. A 16–17. században a jogi nyelvben gyakran használt kifejezésként élt a következő jelentésekben:

1. 'törvényszakas, törvényszak (a perek ellátására, törvénykezésre kijelölt időszakasz)': 1568: En is szemele(m) zerent ot wolta(m) koszely eg Holnapyg az terminoson [Erked K; BesztLt 38 Petrus Borzasy de Erked Gr Thymar beszt-i bíróhoz]. 1585: Attunk Eötwes Ferenczh Es Ember Janos ala Egy kuczhyt Feyerwaryg 4 louat Juhos Myklosset mykor az Termynusra ala menenek fyzette(m) f. 3 d. 50 [Kv; Szám. 3/XXII. 4]. 1593: Nyreo Josa ... vallia: ... 1590 eztendeoben, az Erdeli Terminuskor zent Lukach napba talala megh engemet Sarmasagi Gabor, hogi adnek nekj f 8 [Kv; TJK V/1. 400]. 1605: Az Vasarhely legh késebbi terminúsigh Marton Janos feölde vala az peres fold [UszT 19/16 Joannes Biro de Kwsmeód pp (40) vall.]. 1677: Az Országnak közönséges és egyenlő akaratbol valo végezésit, Articulusit, maga-is meg-tartya, másokkal is meg-tartattya^a; szegénynek, boldognak, személy válogatás nélkül, igaz törvényt szolgáltat, a' sententiáknak executiojokat nem impediállya, sőt terminusokon és Diaetákon-is semminémű törvénynek discussiojában ben nem ül, holot ad suae Celsitudinis praesentiam apellállyák a' törvényeket, mint Summus Justitiarius eleiben [AC 32. – ^aRákóczi Ferenc] | A' Régi pereknek másra valo szállításában observaltassék ilyen mód, ha valaki valami régi pert másra akar szállítani, olyant, a' mely egynéhány esztendőtől fogva nem volt in Foro ... tartozzék a' Terminus előtt három hólnappal certificalni azt az embert, a'kire akarják szállítani [AC 185].

~ *celebrátatik* 1614: ez Ieouendeo Maiusnak elseo napan Colosuarat terminus celebraltassek, melj egj holnapig durallion, holot ane omnes causas az Bathori Feiedelem ideieben teoruenitelenwl elueot Iozagoknak causaia assummaltassek [Ks 87 egy-i végzésből].

~ *kiszolgált* 'törvénykezési ülésszakot tart' 1677: Hogy mindennemű bántodások, mellyek külömb külömb féle törvénytelenségekből szoktak emergalni, meg-orvosoltathassanak, és ki ki az p igasságát job modgyával affequálhassa, végeztetet, hogy a' Fejedelmek a' Terminusokat minden Nationak az ő szokott idejekben ki-szolgáltassák [AC 174.]

oktávális ~ 1677: Ha kik penig, egyéb igasságos szineknek praetextusa alatt extrabált Salvus Conductusokkal abutalván, Ország Statutum és interdictum ellen valo dolgokban elegyítették volna magokat, vagy ez után-is affélében impigálnának, evocaltatván a' Fiscalis Directorok által Octavalis Terminus, vagy Diaeta alat valo Táblára, a' meg-tiltot dolognak meritumja szerint, affélékről decernáltatot poenán convincaltassanak [AC 88].

ország ~ *sa* 1606 k.: az orzag terminussan keolt Adiudicata leueleonkis vagion [Dés; DLr 285 sz].

székely ~ 1621: mellj gjumölcz kertet ... elis njert Uőlt törvenj szerent ... Mellj Causat Beke Martha nem acceptalvan appellalt az Szekel terminusra nyilvánb(an) valo megh latas(na)k okaert, de az törvent hatra hagyvan sok Uraim(na)k törekesekre menenek az bekeségre mi előttünk illjen forman componalvan egjmassal megh bekellenek ugy hogj Thordai Borbelj Gergeljne Rakosi Beke Martha aszszony Vincze Andras(na)k ... ada 12 fl. kesz penzet [Asz; Borb. I].

2. 'határnap (a tárgyalásra kitűzött időpont)': 1629: Actores p(ro)testant(ur). Miuel vrunk eo fel(se)ge paranchyolattya raitok, ha az hagyot terminusra nem comparealhatnak ez okon hat az teoruenben az nekiek ne derogallyon [Kv; TJK VII/3. 200].

⁹ A *terminus* címszó megjelenés alatt az SzT XIII. kötetében.

Jogi vonatkozású jelentései mellett természetesen a *terminus* főnévnek is megjelennek az általánosabb jelentései is, amelyek a hivatali, jogi nyelvtől azonban nem teljesen függetlenek.

3. 'határidő': 1588: was Georgy vramis ... informalt hogy Azokra a' Commissariusokra parancholatot hoznanak ... eo kgme Biro vram, Mennel hamareb lehet hozasson ez Commissariusokra Parancholatot, hogy Mennyenek Nemetibe, ennek vthanna vgmint három hettel egy Bizonios Napra, melj Nap es terminus az Missilisbe vgy denotaltassek hogy Matol fogwa(n) vgmint három het tayaban legie(n) Mert ... az Commissariusok chak az Mandatumot varnak es az occasiot, ottan hozza Niulnak [Kv; TJK I/1. 84].

4. 'megszabott idő, időtartam (az az időtartam, amely alatt vminek el kell készülnie)': 1605: erről penig kegyelmetektől hitlevelet kívánunk. Mi is pedig <ti> kegyelmeteknek viszontag hitlevelet adunk, hogy ez induciának terminusa alatt <az> szászságnak semmi violentiat nem inferalunk [SzO VI, 15-6]. 1677: Vegeztetet volt ennek előtte valo időkbén, hogy Fejérvárat ki ki házát meg-építse bizonyos terminus alatt, alioquin töle el-vétettessék és másnak conferaltassék, melyben noha igyekeztek ugyan, és a' Fejérvári Házaknak külön külön kezekre jutot s' forgot állapottyok-is eléggé meg-lött [AC 58].

5. 'az az időpont/szakasz, amikor vminek meg kell történnie (vagy: teljesítési időpont/szakasz)': 1569: Az keoztek walo weghezés felwl penygh es Adossagh felwl azth mondom hogy ez Nylwan walo, es zembe walo ados rea byzonytottak ezth kezeben kaptak (!) ... azth Nem Ereztyk Appelacióra Keoztek walo wegezesth penygh w Nagha teorte Megh sibi Jmpetet Merth ez wegezet terminusra nem kenaltak megh Antal wramath zaloghal [BesztLt 77 Lucas Pistakj de Bongarth^a a beszt-i bíróhoz és az esküdt polgárokhoz. – ^aBN].

6. 'szó, kifejezés': 1666: Bánom igen, az terminust is nem érthetem, de mindezekkel is nem gondolván, én csak érettek leszek és mindenfelé elküldözök ezen ma-holnap tudakozódní [TML II, 620 Teleki Mihály Wesselényi Ferenc nádorhoz].

7. 'határvonal':

métális ~ 'határvonal'. 1640: az kj iart hatarral nem gondolvan Boer Simon az metalis terminuson belül occupalt ezeknek hatarokban circiter 45 köbolre valo szanto feoldet fellieb mas helien 10 szeker szenara valo feoldet retetth [UF I, 737].

Az ÉKsz-ben a jogi vonatkozású jelentések nem szerepelnek, mára két fő jelentése él nyelvünkben: 1. 'határidő', 2. 'műszó, szakkifejezés'.

Összegzésképpen elmondható, hogy az Erdélyi Fejedelemség korában a jogi műszóként használatos kifejezések egy része máig fennmaradt, használatban van (*per*)¹⁰, mások elveszítették speciális jelentésüket (*patvar*), vagy a társadalmi változások következtében jelentésük beszűkült (*bíró*). Ebben a tanulmányban természetesen nem elemezhettem a korszak teljes jogi terminológiáját, sőt a perrendtartáshoz kapcsolódót sem, számos kérdés tisztázásra vár, ezeket a későbbiekben, más alkalommal szeretném vizsgálat alá venni.

The Juristic Language of the Transylvanian Principedom. The study reflects the juristic terminology of the XVIth and XVIIth century. This is the period in the history of the Hungarian language when the public version of the language developed (official, legal, political languages). The source of the present research is the Historisches Wörterbuch des Siebenbürgisch-Ungarischen Wortschatzes. The author deals with the next words: *judge*, *lawsuit*, *quarrel* and *term*. Two expressions out of the four are still alive as juristic words (*judge*, *lawsuit*) while the other two (*quarrel*, *term*) have lost their specific meaning.

¹⁰ Becze Orsolya–Benő Attila–Erdélyi Judit–Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.). *Magyar–román közigazgatási szótár*. Megjelenés alatt.